

Віталій Анатолійович ОСМОЛЯН,

кандидат юридичних наук,
заступник начальника слідчого відділу слідчого управління
Управління Міністерства внутрішніх справ України
в Хмельницькій області (м. Хмельницький),
вул. Зарічанська, 7, м. Хмельницький, 29017,
slid@ibuvd.xmel.ua

УДК 343.132 (477)

ПСИХОЛОГО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ СУДОВОЇ ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ПОМІЩЕННІ ОСОБИ НА СТАЦІОНАРНЕ ОБСТЕЖЕННЯ

Викладаються правові основи і тактичні особливості діяльності слідчого при призначенні судової психіатричної експертизи. Розкривається значення та місце цієї форми діяльності в системі заходів забезпечення ефективного розслідування кримінальних проваджень. Акцентується увага на неупередженій та якісній співпраці працівників слідчих органів та лікарів-психіатрів при призначенні та проведенні судово-психіатричної експертизи, а також проводяться процесуальні паралелі причинно-наслідкових зв'язків у випадку допущення "помилки" на зазначеному напрямку службової діяльності. Окрім того, розкривається громадська позиція та власне бачення суспільства щодо діяльності слідчих органів з призначення судової психіатричної експертизи та поміщення особи на стаціонарне обстеження у медичний заклад в умовах різних життєвих обставин. Зокрема пропонується з метою формування у суспільстві правильної оцінки діяльності слідчого та судового експерта на цій ланці роботи проводити відповідну роз'яснювальну роботу із населенням, а вищевказаним посадовим особам, окрім неухильного дотримання вимог діючого законодавства та інструкцій у цій сфері, використовувати у службовій діяльності вимоги етичних норм кожної професії відповідно.

Ключові слова: слідчий, слідчий суддя, лікар-психіатр, досудове слідство, матеріали, кримінальне провадження, експертиза, ухвала суду, медичний заклад.

У низці випадків психічно хворі й особи з психічними відхиленнями вчиняють суспільно небезпечні діяння, що за своїм характером підпадають під ознаки діянь, передбачених різними статтями Кримінального кодексу України. Це покладає особливу відповідальність на правоохоронні органи щодо проведення якісного досудового розслідування у кримінальних провадженнях, виявлення причин, що сприяють вчиненню такими особами суспільно небезпечних діянь, та попередження останніх, що не уявляється можливим без призначення та проведення судової психіатричної експертизи у цій категорії кримінальних проваджень. У цьому і полягає *актуальність* проблеми.

Проведений аналіз [1–7] показав, що вчені неодноразово досліджували діяльність слідчого в цілому та її окремі аспекти зокрема. Проте психолого-правові аспекти слідчої діяльності, зокрема етичний компонент при призначенні судової психіатричної

експертизи та поміщенні особи на стаціонарне обстеження, вимагає детального дослідження та аналізу.

Мета статті — на підставі проведеного теоретичного аналізу та власного практичного досвіду пояснити психолого-правові аспекти слідчої діяльності при призначенні судової психіатричної експертизи та поміщенні особи на стаціонарне обстеження у медичний заклад, а також обґрунтування необхідності ефективної співпраці працівників слідчих органів та медичних установ, зокрема лікарів, для якісного та об'єктивного виконання завдань кримінального провадження та покращення інноваційної політики України взагалі.

Проблема психічних хвороб стосується багатьох людей: психіатрів, які здійснюють їхнє діагностування та лікування, слідчих, які проводять досудове розслідування у кримінальних провадженнях за наслідками вчинення психічно хворими особами суспільно небезпечного діяння, суддів, які розглядають провадження про суспільно небезпечні діяння неосудних, та родичів психічно хворих. У кожного з них свої уявлення та поняття про хворобу і хворого, свої способи та заходи дії, а також власні аргументи та соціально-правові аспекти щодо подальшої долі винної особи (зокрема її ізоляції від суспільства), усунення наслідків її діяльності, а також спокутування нею вини за вчинене. Нехай не всі аспекти рівнозначні та рівноцінні, проте кожний з них гідний уваги хоча б тому, що він дійсно існує. Ми обмежимося лише констатацією того факту, що опанування цієї предметної сфери — необхідності встановлення факту осудності особи на момент вчинення нею суспільно небезпечного діяння (тобто можливість усвідомлювати характер своїх дій та керувати своїми вчинками, а також наявність психічного захворювання) та її подальша ізоляція від суспільства — багатогранне, багатоаспектне та ні у якому разі неможливе без призначення та проведення судової психіатричної експертизи.

Психіатрія — єдина галузь наукового знання і форма практичної професійної діяльності, яка здатна компетентно вирішити питання, пов'язані із психічними хворобами (суміжні медико-біологічні науки відіграють поки що лише допоміжну роль) [1, с. 280].

Судова психіатрія як окрема галузь медицини розглядає психічні захворювання в їх специфічному відношенні до питань кримінального і цивільного права, дає юристам необхідні знання про різні види психічних захворювань і їх судово-психіатричну оцінку, способи їх виявлення і діагностики, симуляцію і дисимуляцію подібних розладів тощо [2, с. 6].

З урахуванням вищевикладеного можливо сміливо стверджувати, що будь-яке некомпетентне втручання в діяльність спеціаліста (лікаря-психіатра) здатне спричинити вагому шкоду як хворому, так і об'єктивності кримінального провадження, як наслідок — суспільству взагалі. Саме тому законодавець у ст. 509 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України) [3] чітко регламентує, у яких випадках призначається психіатрична експертиза, зокрема зазначається, що: "Слідчий, прокурор зобов'язані залучити експерта (експертів) для проведення психіатричної експертизи у разі, якщо під час кримінального провадження будуть встановлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними."

Необхідно зазначити, що психічні захворювання мають причину свого походження, особливості розвитку, зовнішні прояви. Деякі хвороби роблять людину нездатною до необхідного розуміння та контролю над своїми вчинками, беспорядною в соціальному відношенні, небезпечною для оточуючих чи стосовно себе.

У суспільній свідомості формуються певні стереотипи сприйняття психічно хворих, уявлення про слідчу та лікарсько-психіатричну діяльність, які базуються на чутках та пересудах, здобутих із засобів масової інформації, популярної та спеціальної правової і медичної літератури. Інколи образ душевно хворого асоціюється з "маніяком", повністю некерованим та непередбачуваним у своїх вчинках, а тому майже завжди вкрай

небезпечним. У цьому випадку призначення судово-психіатричної експертизи, а в подальшому будь-яка тривала госпіталізація хворого в медичний заклад сприймається як розумний захід, виправданий та необхідний, а ставлення до слідчого та лікаря (які призначили та проводять обстеження) відповідно доброзичливе.

“Ціна” помилок у цій категорії проваджень також неоднакова. Якщо психічно хворий після проведення судово-психіатричної експертизи та при подальшій виписці з психіатричної лікарні вчиняє тяжке суспільно небезпечне діяння, то лікаря та слідчого загрожує звинувачення в недобросовісному виконанні своїх обов’язків. Низка вчених-правознавців та правоохоронців вважає, що кожен подібний випадок повинен тягнути за собою обов’язкову юридичну відповідальність лікарів, навіть кримінальну.

Вчинення виписаним хворим після тривалого судово-психіатричного дослідження суспільно небезпечного діяння тягне за собою для слідчих та лікарів втрату репутації, санкції з боку керівництва, заявлення потерпілим позову про спричинення шкоди, нарікання суспільства на неякісну службу діяльність, некомпетентність та звинувачення у недостатності проведення слідчого та медичного дослідження зі сторони слідчих та медичних працівників.

Навпаки, поява у процесі відомостей про те, що деяких осіб начебто необґрунтовано поміщували в психіатричні лікарні для дослідження, буде породжувати “обережність” протилежного характеру — лікар може не зовсім повно та об’єктивно провести судово-психіатричне дослідження підозрюваного, а в подальшому не стаціонарувати підозрюваного-хворого, який має потребу у цьому, якщо він сам або його родичі виказують свою відкриту незгоду з госпіталізацією та кримінальне провадження по ньому набуло широкого медійного розголосу.

Лікарі-психіатри взагалі можуть опинитися у вкрай важкому становищі, коли, не здійснивши стаціонарування, вони ризикують отримати звинувачення у відмові хворому в наданні медичної допомоги, правовому нігілізмі та взяти на себе відповідальність за всі негативні наслідки цього (хворий вчинить суспільно небезпечне діяння, його стан погіршиться), а стаціонарував хворого, отримати звинувачення в необґрунтованій госпіталізації. Це може призвести до нерішучості у діях лікаря, до намагань лікаря уникнути прийняття рішення чи перекладання його на інших осіб — на правоохоронні органи та суд, тим самим викликати у слідчих органів підозру та правове нерозуміння поведінки лікаря.

Окрім того, зауважимо, що перебування у психіатричному стаціонарі за ступенем обмежень, які накладаються на пацієнта, можливо порівняти з обмеженням волі. До цього потрібно додати можливість використання терапевтичних засобів, які діють на психіку, здатних викликати серйозні побічні ефекти, які поєднані інколи із болісним відчуттям. Діагноз психічного розладу стає у низці випадків вихідним пунктом для накладення на громадянина вагомих правообмежень, оскільки наслідок — звільнення від відбування покарання. Саме тому законодавець залишив право на поміщення до медичного закладу (психіатричної лікарні) з метою спостереження та дослідження особи (для проведення стаціонарної психіатричної експертизи) виключно за судом. Так, ч. 2 ст. 509 КПК України вказує: “У разі необхідності здійснення тривалого спостереження та дослідження особи може бути проведена стаціонарна психіатрична експертиза, для чого така особа направляється до відповідного медичного закладу на строк не більше двох місяців. Питання про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи вирішується під час досудового розслідування ухвалою слідчого судді за клопотанням сторони кримінального провадження в порядку, передбаченому для подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу, а під час судового провадження — ухвалою суду” [3]. Навіть цей далеко не повний перелік показує, якими широкими повноваженнями володіє слідчий та сучасна психіатрична служба. Ось чому при внесенні клопотання до суду про призначення стаціонарної судово-психіатричної експертизи слідчий зобов’язаний обґрунтувати слідчому судді (суду) свої твердження та аргументи на достатньому професійному рівні, наприклад, спираючись на зібрані довідки з психоневрологічного диспансеру, висновки спеціалістів, які ретельно вивчили

цей випадок. Аргументація не має права бути аматорською та дилетантською, інакше він ризикує отримати нарікання на професійне невігластво. А ще древнім було відомо, що *ignorantia non est argumentum* (невігластво не є доводом).

Юридичні норми та процедури сучасної цивілізованої, правової держави, які спрямовані на охорону прав і свобод громадян (надання гарантій від незаконного втручання в особисте життя, судовий порядок вирішення та оскарження всіх питань та рішень, які суттєво стосуються прав громадян, можливість розгляду спеціальних питань незалежними експертами та ін. [4]), — зовсім не свідчення якоїсь тотальної недовіри до державних органів та посадових осіб, які наділені владними повноваженнями. Ці процедури та норми покликані створити такі правові структури, при яких можливість порушення прав та законних інтересів громадян була б зведена нанівець. Під “цивілізованою, правовою державою” в цій статті ми розуміємо такий рівень правових норм, інститутів та юридичних гарантій їх реалізації, “нижче” якого говорити про “право” та “законність” з позиції сучасних поглядів на ці категорії за змістом уже неможливо. Цей рівень визначений положеннями відповідних документів ООН [5]; деякі стандарти в цій галузі правотворчості можна розглядати як загальносвітові звичаї, які сформувалися до сьогодення.

У свою чергу, наукова та практична юриспруденція, як і медична діяльність, регулюється не лише відповідними спеціальними методами та методиками, але і нормами професійної етики, яка розробляється в надрах самої юриспруденції та медицини відповідно. Окрім того, будь-яка правова діяльність підкорена закону та нормам моралі, які панують у цьому суспільстві. На неї можуть чинити вплив інші соціальні дозволи та заборони (політичні, релігійні та ін.). Необхідно зазначити, що для представника правоохоронної професії, як і для будь-якого суб’єкта професійної діяльності, соціальні норми (правові, моральні та ін.), методи наукового пізнання та способи практичної діяльності виступають регулятивами діяльності, які вимагають суворого дотримання встановлених ними правил.

З урахуванням вищевикладеного потрібно взяти до уваги і другий бік “медалі пізнання та правової оцінки діяльності особи”, а саме: з точки зору ортодоксального фрейдизму більшість вчинків людини не контролюється її свідомістю та волею [6, с. 97]. Якщо погодитись з цим положенням, то сучасні концепції юридичної відповідальності повинні бути відхилені, а вся їх складна техніко-юридична сторона, яка ретельно розроблялась протягом багатьох десятиліть, стає, по суті, непотрібною.

Зміна важливіших концептуальних чи аксіологічних (ціннісних) принципів, які лежать в основі будь-якої системи знань, здатна подібно до мутації різко видозмінити цю систему, а з нею і способи практичного регулювання у відповідних сферах діяльності [7, с. 17].

Практики схильні звинувачувати у багатьох негараздах учених-законодавців, які начебто надто захоплені схоластичним мудруванням та крізь туман абстракцій не помічають реальних труднощів і проблем по застосуванню закону. Вчені не залишаються у боргу та не втомлюються повторювати, що зниження ролі теоретичних побудов та схем, нерозуміння їх значення чи примітивізація змісту є чи не найбільш тяжким гріхом прагматично орієнтованих спеціалістів.

Але не дивлячись на це, аргументи та контраргументи перебувають начебто у різних площинах, а окремі погляди — медичний, юридичний, абстрактно-теоретичний чи практично-прикладний — можна умовно назвати “площинними”, “одномірними”. Проте потреба постає у багатомірному, “стереотипному” підході, у рамках якого були б розроблені принципи та категорії, які б дозволяли досягнути, опанувати та сумістити “несумісні” крапки, які лежать на окремих площинах та регулюють психолого-етичний і правовий аспекти діяльності слідчого при призначенні судової психіатричної експертизи та поміщенні особи на стаціонарне обстеження. Зважаючи на наявність недоліків у цій сфері правової діяльності слідчого, вважаємо за актуальні подальші дослідження відповідної спрямованості, адже останні створюватимуть перспективи теоретичних та

практичних напрацювань і сприятимуть розв'язанню проблемних питань на цьому напрямку.

Список використаних джерел

1. *Полубинская, С. В.* Право и психиатрия [Текст] / С. В. Полубинская. — М. : Юрид. лит., 1991. — 384 с. (Сер.: “Проблемы, мнения, перспективы”)
2. *Марчук, А. І.* Судова психіатрія [Текст] : навч. посіб. / А. І. Марчук. — К. : Атіка, 2003. — 240 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар [Текст] : у 2 т. / Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. — Х. : Право, 2012. — Т. 2. — 664 с.
4. Конституція України [Текст] : Офіц. вид. — К. : Ін Юре, 2014. — 104 с.
5. Принципы защиты психически больных лиц и улучшения психиатрической помощи [Электронный ресурс] CONVENTIONS.ru. — URL : http://www.conventions.ru/view_base.php?id=116 (дата звернення: 17.04.2014)
6. *Фрейд, З.* “Я” и “Оно”: Сборник [Текст] / З. Фрейд ; пер. с нем. — СПб. : Азбука, Азбука — Аттикус, 2012. — 288 с.
7. *Осмолян, В. А.* Ознакомлення учасників процесу з матеріалами кримінальної справи [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / В. А. Осмолян. — К., 2012. — 20 с.

Надійшла до редакції 06.05.2014

Осмолян В. А. Психолого-правовые аспекты деятельности следователя при назначении судебной психиатрической экспертизы и помещение лица на стационарное обследование

Излагаются правовые основы и тактические особенности деятельности следователя при назначении судебной психиатрической экспертизы. Раскрывается значение и место этой формы деятельности в системе средств обеспечения эффективного расследования уголовных производств. Акцентируется внимание на непредвзятом и качественном сотрудничестве работников следственных органов и врачей-психиатров при назначении и проведении судебно-психиатрической экспертизы, а также проводятся процессуальные параллели причинно-следственных связей в случае совершения “ошибки” на указанном направлении служебной деятельности. Кроме того, раскрывается гражданская позиция и собственное виденье общества деятельности следственных органов по назначению судебной психиатрической экспертизы и помещению лица на стационарное обследование в медицинское учреждение в условиях разных жизненных обстоятельств. В частности предлагается с целью формирования в обществе правильной оценки деятельности следователя и судебного эксперта на этом участке работы проводить соответствующую разъяснительную работу с населением, а вышеуказанным должностным лицам, кроме неукоснительного соблюдения требований действующего законодательства и инструкций в этой сфере, использовать в служебной деятельности требования этических норм каждой профессии соответственно.

Ключевые слова: *следователь, следователь судья, врач-психиатр, досудебное следствие, материалы, уголовное производство, экспертиза, постановление суда, медицинское учреждение.*

Osmolian, V. A. The Fundamental Aspects Investigator's Activity on Designating Expertision in the Court of Justice and Directing Man in the Medical Centre

The article contains the legal basis and tactics investigator's activity on designating expertision in the court of justice. Also article describe sense of investigator's activity on directing man in the Medical Centre. To direct one's attention to unpreconception and qualificative collaboration between investigator and psychologist. In the article constructing processual's parallels between a reason and a consequence then the ministration's man to make the mistake. Besides, article describe civil's position and proper's opinion of a society in the investigator's activity on designating expertision in the court of justice and directing man in the Medical Centre. Thus author proposing to explain the people investigator's activity in every case. Also the investigator and psychologist must to a system of the ethics principles in each professions. Moreover the author submits a proposal to innovate the list of problems studied within the system of native legislation.

Keywords: *investigator, judge, doctor, psychologist, court of justice, prejudicial inquiry, materials, expertision, criminal conduction, medical institution.*

